

Małgorzata ŁĄCKA-MAŁECKA
Akademia Jana Długosza w Częstochowie

Chryścianizacja Litwy w świetle dziejopisarstwa Joachima Lelewela

Wiek XIX, zwany wiekiem historii, inaczej przebiegał w podzielonej między trzech zaborców Rzeczypospolitej niż w innych krajach europejskich. Najlepiej tę sytuację nakreślił Marian Henryk Serajski „nastąpiła pod wieloma względami dewiacja w rozwoju myśli i warsztatu historycznego. Podczas gdy w krajach niepodległych dzieje własnego państwa stały w centrum uwagi historyków, sięgano tam jednak i do dziejów powszechnych, w Polsce natomiast historia, pomimo kontaktów z nauką obcą, zwłaszcza niemiecką i rosyjską, przybierała charakter wybitnie regionalny, a nawet zaściankowy”¹. Jedynym historykiem, który dążył do zmian i potraktował dzieje Polski – ale też i obce – w sposób zgodny z najnowszymi kierunkami, koncepcjami i propozycjami nauki historycznej był Joachim Lelewel, który opierał swoją historię „na nowych podstawach zgodnych z nowoczesnymi wymogami nauki i świadomości społecznej”². W kręgu jego zainteresowań znalazła się nie tylko historia starożytna, ojczyzna i powszechna, ale także nauki pomocnicze historii oraz metodologia historii³. Lelewelowska koncepcja

¹ Cyt. za A.F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2006, s. 114.

² J. Lelewel, *Wykłady kursowe z historii powszechnej w Uniwersytecie Wileńskim*, [w:] *Dziela*, t. 3, Warszawa 1959, s. 21.

³ Informacje o życiu Joachima Lelewela i jego dorobku naukowym znaleźć można w: A. Śliwiński, *Joachim Lelewel*, Warszawa 1932; M.H. Serajski, *Joachim Lelewel. Z dziejów postępowej myśli historycznej w Polsce*, Warszawa 1953; J. Borejsza, *W kręgu wielkich wygnańców*, Warszawa 1963; B. Cygler, *Działalność polityczno-społeczna J. Lelewela na emigracji w latach 1831–1861*, Gdańsk 1969; S. Kieniewicz, *Samotnik brukselski*, Warszawa 1964; tenże, *Lelewel Joachim, Józef Benedykt (1786–1861)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 17, Kraków 1972, s. 21–25;

dziejów Polski swój ostateczny kształt uzyskała dopiero podczas lat emigracyjnych historyka, a na jej formę, czego uczony nie ukrywał, miały wpływ intencje polityczne⁴. Jednym z tematów, który podjął Lelewel w swoim bogatym dorobku naukowym był chrzest Litwy. Przybliżając to wydarzenie ukażemy, w jaki sposób uczony przedstawił omawianą kwestię – jak akt ten mógł wpłynąć na relacje Polski i Litwy oraz co zyskała Litwa, przyjmując chrzest za pośrednictwem Polski, kraju dużo wcześniej wprowadzonego w krąg kultury chrześcijańskiej.

Chrzest Litwy Lelewel opisywał w pracach poświęconych historii ojczyznej, ale i w pracach poświęconych historii powszechnej. Nie ma natomiast w dorobku naukowym Lelewela żadnej pracy, która w całości byłaby poświęcona temu zagadnieniu. W pracach poświęconych historii Polski problematykę chrztu Litwy znajdujemy w: *Historia Polska do końca panowania Stefana Batorego (1813)*, *Dzieje Polski potocznym sposobem opowiedziane (1828)* oraz w *Polska dzieje i rzeczy jej rozpatrywane (1859)*⁵. Natomiast w pracach poświęconych Litwie problematykę chrztu odnajdujemy w pracy *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej (1831)*.

W *Dziejach Polski potocznym sposobem opowiedzianej* Lelewel informuje m.in., że „Mendog przyjął chrzest i także królem litewskim, 1252, ukoronowany wyglądał, prędko też Krzyżacy i (Kawalerowie) Mieczowi papieża posłuchają i poprzestaną spokojność mu mieszać. Gdy ani jedno ani drugie skutku nie brało, [...] Mendog wyrzekł się chrześcijaństwa, obudził pogaństwo do dzielności i stał się potężnym”⁶. Lelewel podjął również temat chrztu Giedymina „Giedymin chciał zostać chrześcijaninem i wszedł w układy z papieżem. Ale go odstręczyła od tego niegodziwość mnichów Kawalerów Mieczowych, którzy jemu mordowali duchownych do Litwy od niego wzywanych i inne jemu krzywdy wyrządzali. Zaniedbał tedy z papieżem układów”⁷. A tak opisał chrzest Jagiełły i Litwy „[Jadwiga – dop. M. Ł-M] dla dobra i pożytku państwa przyjęła w małżeństwo blisko czterdziestoletniego i za barbarzyńcę poczytywanego Jagiełłę, wielkiego księcia litewskiego. Jagiełło sam chrzest i na chrzcie imię Władysław przyjmując, przyrzekł Litwę do Polski przyłączyć i ochrzcić ją”⁸. Natomiast tak początki litewskiego chrześcijaństwa przedstawiały się w pracy *Polska dzieje i rzeczy jej*

A.F. Grabski, *Lelewel Joachim (22 III 1786 Warszawa – 29 V 1861 Paryż)*, [w:] *Słownik historyków polskich*, pod red. M. Rosińskiej-Jackl, Warszawa 1994, s. 290–294.

⁴ A.F. Grabski, *op. cit.*, s. 118.

⁵ *Bibliografia utworów Joachima Lelewela*, oprac. H. Hleb-Koszańska, K. Kotwiczówna, Wrocław 1951; J. Lelewel, *Historia Polska do końca panowania Stefana Batorego*, [w:] *Dziela*, t. 6, Warszawa 1962.

⁶ Tenże, *Dzieje Polski potocznym sposobem opowiedziane*, [w:] *Dziela*, t. 7, Warszawa 1961, s. 88.

⁷ Tamże, s. 97.

⁸ Tamże, s. 107.

rozpatrywane przez Joachima Lelewela: „Mindowe książę Litewski, poddawał się papieżowi i chrzest przyjmował, spodziewając się, że papież powściągnie Ruś, Krzyżaków i kawalerów mieczowych. Mindowe zaś, widząc, że Krzyżacy więcej niż kiedy mieszają się do Litwy i ujarzmiając ją zamyślają, porzucił chrześcijaństwo 1261, i wziął się do boju”⁹. Historyk opisał również próby chrztu Giedymina – czytamy: „chciał się ochrzcić ale dzikie kawalerów mieczowych gwałty, odstręczyły go od tego. Zerwał 1324 umowy z papieżem”¹⁰. Jagiełło natomiast chrzcił się dla małżeństwa z Jadwigą. Leleweł zapisał „oświadczył się o nią Jagiełło wielki książę litewski. Jego sobie Polacy życzyli, [...] obiecywał ochrzcić się i Litwę do Polski przyłączyć. Jadwiga musiała z siebie tę ofiarę uczynić, i została małżonką ochrzczonego i koronowanego Władysława Jagiełły 1386”¹¹, oraz że „Władysławowi Jagielle Jadwiga pomogła chrzcić Litwę”¹². Przedstawione wyżej cytaty opisujące początki chrześcijaństwa na Litwie, nie są zbyt rozbudowane, ale pozwalają poznać tło tych wydarzeń i intencje głównych bohaterów. Leleweł przedstawia nie tylko chrzest Jagiełły, ale i wcześniejsze próby chrystianizacji, które nie okazały się trwałe, czy też w ogóle nie doszły do skutku.

Najwięcej jednak informacji na interesujący nas temat znajdujemy w dziełach: *Dzieje Litwy i Rusi* oraz *Dzieje Polski do końca panowania Stefana Batorego*. W dziele *Dzieje Polski do końca panowania Stefana Batorego* chrzest Mendoga uczony postrzegał jako konieczność do zawarcia pokoju z Krzyżakami „ściśniony Mendog szukał pokoju, choć najuciążliwszego. Przystali na to krzyżacy, byle im darowizny od synowców obiecano, to jest połowę Żmudzi i Podlasia, zapewnił i ochrzcił się, i za to królem zostanie. Przyjął to Mendog, chętnie się do tego i papież przychylił, a biskup chełmiński nowego króla litewskiego pod Nowogródkiem Litewskim namaścił i koronował (1252 r.)”¹³. Dalej Leleweł opisuje jak Mendog wprowadzał chrześcijaństwo w swoim państwie, budując biskupstwo zależne bezpośrednio od Stolicy Apostolskiej oraz „wiele starań chrześcijańskich czynił”¹⁴. Jednak Krzyżacy nie szanowali zawartego pokoju, dalej nękali jego poddanych, wypędzali z Litwy duchowieństwo sprowadzone w celu krzewienia chrześcijaństwa, narzucili mu „jednego ze swoich na biskupstwo”¹⁵ i zmusili do „podległości biskupowi ryskiemu”¹⁶. Mendog odrzucił więc nową wiarę i powrócił do rzemiosła wojennego „porzucił chrześcijaństwo i przynaglone

⁹ Tenże, *Polska dzieje i rzeczy jej rozpatrywane przez Joachima Lelewela*, t. 1, Poznań 1858, s. 101.

¹⁰ Tamże, s. 105.

¹¹ Tamże, s. 105.

¹² Tamże, s. 111–112.

¹³ Tenże, *Historia Polska...*, s. 155–156.

¹⁴ Tamże, s. 156.

¹⁵ Tamże, s. 156.

¹⁶ Tamże, s. 156.

okolicznościami ugody i począł rozpuszczać zagony¹⁷. Tak według Lelewela miał wyglądać chrzest Mendoga i próby rozpowszechnienia go w państwie Litewskim. Znamienne wydają się tu dwa słowa zapisane przez historyka „przynaglone okolicznościami”, czyli możemy powiedzieć „na siłę, dla dobra interesu swojego i poddanych”¹⁸. W dalszej części dzieła Leleweł opisuje próbę chrztu Giedymina, który tak jak Mendog myślał o chrzcie tylko dlatego, iż wierzył, że nowa wiara może zapewnić mu pokój dla wyniszczonej i zmęczonej kolejnymi atakami Krzyżaków Litwy. Leleweł zapisał „wolałby atoli uniknąć pod te tych zajazdów i wojen krzyżowych na niego świeżo głoszonych, dlatego przedsięwzięcie chrześcijaninem zostać. Już do papieża do Awinionu posłowie pocieszające wiadomości zanosili, już na krzyżaków zaskarżenia poczynione, już i legatowie jadą, gdy krzyżacy ugody łamią, Semigalią napadają. Poszła na nich do Awinionu skarga, rozjątrzony Gedymin więcej o chrzcie nie myśli, a mszcząc się na krzyżakach dotknął (1323) ziemię dobrzańską”¹⁹. Bardzo szybko Krzyżacy pozbawili Giedymina złudzeń co do pokoju, ale i on bardzo szybko zareagował, zrezygnował z nowej wiary i powrócił do „starych przyzwyczajęń”, które, jak się okazało, dawały mu pewniejszą gwarancję może nie pokoju, ale spokoju, który on sam sobie mógł wywalczyć. Dopiero Jagiełło doprowadził do trwałego chrztu Litwy, który Leleweł opisał w następujący sposób „wtem zamyslił Jagałło, a Polakom tajne to nie było, odezwać się o rękę królowej Jadwigi, aby w połączeniu Litwy z Polską nie tylko swoją władzę ustalić, ale i państwu swojemu, nie dość spokojnemu, potężnych sił dodać”²⁰. Przeszkodą na drodze do tego mariażu były wcześniejsze zaręczyny Jadwigi z Wilhelmem jednak „nikomu też ni przez myśl nie przechodziło, aby tego Niemca królewską dostojnością ozdabiać, kiedy połączenie się Litwy wiele dobrego obiecywało”²¹. Jagiełło wysłał swatów do matki Jadwigi Elżbiety i został przyjęty, ponieważ przyrzekł: „złączenie obu królestw polskiego i litewskiego, ochrzczenie całej Litwy i wszystkich książąt, przywrócenie do Korony Polskiej wszystkich od niej odrywków własnym nakładem i pracą, uwolnienie wszystkich brańców wojennych, aby się udawali, gdzie który zechce, a wypłacenie Niemcom owych dwakroć stu tysięcy złotych”²². Jadwiga po namowach matki i znając oczekiwania panów polskich zostawiła ukochanego i oczekiwała „poganina, do czterdziestu lat liczącego, a opisywanego przed nią jakoby kosmiczną ciałą od ludzi się różnił”²³. Poświęcenie Jadwigi – zdaniem badacza – było

¹⁷ Tamże, s. 156.

¹⁸ Tamże, s. 155–156.

¹⁹ Tamże, s. 185.

²⁰ Tamże, s. 225.

²¹ Tamże.

²² Tamże, s. 226.

²³ Tamże.

godne pochwały, zrezygnowała bowiem ze swojego szczęścia dla dobra swojego nowego kraju. Jagiełło przyjechał do Krakowa, gdzie „ochrzczony i koronowany przez Boddantę arcybiskupa, był pierwszym początkiem rzadkiego w dziejach połączenia dwu narodów litewskiego z polskim”²⁴. Jagiełło nie był gołostłowny. Obietnicę chrztu Litwy – a później i Żmudzi – spełnił. Nie obyło się niestety bez interwencji Krzyżaków, którzy cały czas ingerowali w sprawę Litwy, nie krępując się przejściem tego kraju na wiarę katolicką.

W bardzo podobny sposób przedstawia Leleweł chrzest Litwy w pracy *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej*. Mendog przyjął chrzest z powodu chęci uwolnienia się spod jarzma krzyżackiego „przyjęcie chrztu umniejszyło mu nieprzyjaciół otwartych”²⁵ i chęci zostania królem „wyjednała u Innocentego IV koronę królewską”²⁶. Jednak jego starania nie są doceniane przez Krzyżaków, którzy pomimo przyjęcia przez niego wiary chrześcijańskiej dalej nękają jego państwo, dlatego Mendog „rzucił chrześcijaństwo”²⁷, „i ruszyła Litwa i Żmudź”²⁸. Podobnie Giedymin podchodzi do sprawy chrztu „oświadczając szczerą ochotę przyjęcia chrześcijaństwa byle powściągnął Niemców i Krzyżaków”²⁹ oraz „Giedymin usiłował ją w europejskie to jest chrześcijańskie działania uwikłać, ażeby się wspólnymi Europy żywiołami utrzymywała”³⁰. Jednak gdy i te starania nie uspokajały Krzyżaków „Giedymin do żywego tknięty przestępstwami Niemców, zerwał bezużyteczne z Dworem Rzymskim związki”³¹. Jagiełło miał inne plany niż jego poprzednicy, planował małżeństwo z Jadwigą, królową polską, dlatego „posłowie od niego do Krakowa przybyli z oświadczeniem przyjaźni i obietnicą przyprowadzenia Litwy do wiary chrześcijańskiej, połączenia z Królestwem Polskim Wielkiego Księstwa Litewskiego, a odzyskanie wszystkich krajów od Polski odpadłych”³². Jagiełło obietnicy dotrzymał, ochrzcił się, co dało mu możliwość zawarcia małżeństwa z Jadwigą i koronowania go na króla. Ochrzczona została również Litwa, a później i Żmudź.

Bardzo podobne są przyczyny przyjęcia chrztu przez litewskich władców. W przypadku Mendoga i Giedymina chrzest miał doprowadzić do zrzucenia jarzma Zakonu Kawalerów Mieczowych, koronowania Mendoga, a w przypadku Giedymina wprowadzić jego państwo w krąg świata chrześcijańskiego. Jednak gdy

²⁴ Tamże.

²⁵ Tenże, *Dzieje Litwy i Rusi*, [w:] *Dziela*, t. 10, Warszawa 1969, s. 135.

²⁶ Tamże, s. 135.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, s. 136.

²⁹ Tamże, s. 147.

³⁰ Tamże, s. 146.

³¹ Tamże, s. 147.

³² Tamże, s. 158.

Krzyżacy dalej nękali ich kraje i „naród”, odstępowali od wiary chrześcijańskiej i przystępowali do walki. Widzimy więc, że litewscy władcy chrzest przyjmowali dla dobra swojego, ludu i ziem, które były w ich władaniu. Jagiełło, który przyjął chrzest dla możliwości zawarcia małżeństwa z Jadwigą, według Lelewela, czyni to dla możliwości przyłączenia Litwy do Polski, pierwszy występuje z propozycją małżeństwa i jest akceptowany przez Polaków. Dla dobra sprawy godzi się na to i Jadwiga, chociaż Jagiełło nie jest jej ukochanym. Warto zaakcentować, że tylko w dziele *Historia Polska do końca panowania Stefana Batorego* historyk podał przyczyny, które skłoniły Jagiełłę do chrztu, gdy zapisał „w połączeniu Litwy z Polską nie tylko swoją władzę ustalić (chciał Jagiełło), ale i państwu swojemu, potężnych sił dodać”³³. Lelewel jako pierwszy dostrzega fakt, że chrzest władcy nie jest jednoznaczny z chrztem całego „narodu”. Pomimo nieudanych prób ochrzczenia wcześniejszych władców Litwy Mendoga i Giedymina wiara chrześcijańska jednak zdążyła się już zakorzenić w tym państwie ponieważ Jagiełło nie był pierwszym członkiem swojej rodziny, który przyjął chrzest. Jego dziad Giedymin co prawda odrzucił chrześcijaństwo, ale jego córka Aldona wychodząc za mąż za Kazimierza Wielkiego na chrzcie przyjęła imię Anna. Również matka Jagiełły Rusinka, księżniczka twerska Julianna, była ochrzczone, tyle że w obrządku prawosławnym³⁴.

Lelewel w omawianych przez nas dziełach nie przekazał nam skąd czerpał wiadomości do takiego przedstawienia historii chrztu Litwy. Prace, które omawiamy nie zawierają przypisów, ani innych odniesień, które mogłyby nam pomóc w odszukaniu informacji na ten temat. Jednak, znając i śledząc dorobek naukowy uczonego, odnajdujemy odpowiedź na nurtującą nas kwestię. Jak już wcześniej wspomnieliśmy, oprócz dzieł historiograficznych, Lelewel poświęcał się również pracy nad studiami metodologicznymi i źródłoznawczymi. Na szczególną uwagę zasługują: *Historyka* (Wilno 1815, Poznań 1862), oraz jej kolejne poszerzone wydania wydane pod tytułem *O historii, jej rozgałęzieniu i naukach związek mających, Nauki dające poznać źródła historyczne* (Wilno 1822, Poznań 1863) i *Bibliograficznych ksiąg dwojgiem* (Wilno 1823, 1826, Warszawa 1827)³⁵. Lelewel opracowywał również krytyczne rozbiory dzieł swoich poprzedników, co świadczy o tym, że znał ich ujęcia historii ojczystej. W pracy *Rozbiory dzieł obejmujących albo dzieje, albo rzeczy Polskie różnymi czasy przez Joachima Lelewela ogłoszone w jedną księgę zebrane* zwrócił uwagę, że autorzy wcześniejszych opracowań dziejów Polski wzorowali się na Gotfrydzie Lengnichu, autorze

³³ Tamże, s. 225.

³⁴ M. Duczmal, *Jagiellonowie leksykon biograficzny*, Poznań 1996, s. 15, 18.

³⁵ B. Kurbisówna, *Źródła historyczne i nauki pomocnicze u Joachima Lelewela*, [w:] *Z badań nad pracami historycznymi Joachima Lelewela. Referaty i głosy dyskusyjne z sesji naukowej UAM zorganizowanej ku uczczeniu setnej rocznicy śmierci*, Poznań 1962, s. 110, 112.

m.in.: zwięzłego podręcznika dziejów polskich *Historia Polona a Lecho ad Augusti II mortem* (1740)³⁶. Chrzt Litwy – temat, który jest przedmiotem naszych rozważań – pojawił się w pracy Lelewela *Rozbiory dzieł obejmujących albo dzieje, albo rzeczy Polskie różnymi czasy przez Joachima Lelewela ogłoszone w jedną księgę zebrane* jako przykład wykorzystany do porównania sposobu przedstawienia dziejów Polski przez dwóch historyków³⁷. Pierwszym był wspomniany wcześniej Gotfryd Lengnich, a drugim Teodor Waga³⁸. Podręcznik szkolny *Historia książąt i królów polskich krótko zebrana, z niektórymi uwagami nad dziełami narodu* Teodora Wagi ujmował historię Polski w sposób dla Lelewela godny uwagi, gdyż wielokrotnie wydawał to dzieło po naniesieniu swoich poprawek i poszerzeniu o wyniki swoich badań.

Leleweł interesował się historią Litwy od początku swojego pobytu w Wilnie. Dał temu wyraz już podczas wykładów kursowych, pomimo że traktował ten temat dosyć pobieżnie³⁹. Jednak, kontynuując w swoich pracach to zagadnienie, poszerzał swoją wiedzę, zbierając bogaty materiał źródłowy. Prowadził kwerendę biblioteczną i archiwalną, gromadził dokumenty – pomniki dawnego prawa litewskiego, rękopisy i źródła literackie. Efektem jego badań było odnalezienie w kopii *Metryki Litewskiej* pierwszego przywileju ziemskiego dla Litwy z 1387 roku oraz zebranie 20–30 dokumentów dotyczących Litwy i Rusi⁴⁰. Badał również zabytki literackie „począwszy od Herodota, a na Piotrze z Dusburga kończąc”⁴¹. W zakres swoich zainteresowań włączył również relacje latopisarskie *Latopis Litwy* i *Kronikę Ruską* wcześniej wydane przez Ignacego Daniłowicza, Macieja Strykowskiego i Wojciecha Wijuka Kojalowicza⁴².

We wszystkich swoich dziełach Leleweł, opisując proces chrystianizacji Litwy, odzегnywał się od fantazji towarzyszących temu problemowi. Nie możemy też dopatrzeć się u niego ukazania tego tematu w sposób, jaki postrzegali go kronikarze średniowieczni. Jego historia chrztu Litwy nie opiera się też na samych faktach i mechanicznej rejestracji tego co było, ale zawiera refleksję, która nakazuje dostrzeżenie w tym akcie czynnika ludzkiego. Przyjęcie chrześcijaństwa przez Jagiełłę, a później przez całą Litwę i Żmudź za pośrednictwem Polaków, nie następuje u Lelewela w wyniku działania Opatrzności i ingerencji sił niedających się poznać za pomocą rozumu ludzkiego. Przedstawia on chrystianizację

³⁶ S. Salmonowicz, *Gotfryd Lengnich (1689–1774)*, [w:] *PSB*, t. 17, Kraków 1972, s. 46–48.

³⁷ J. Leleweł, *Rozbiory dzieł obejmujących albo dzieje, albo rzeczy polskie różnymi czasy przez Joachima Lelewela ogłoszone w jedną księgę zebrane*, Poznań 1844, s. 41–43, 48.

³⁸ A. Wierzbicki, *Teodor Waga, wł. Szymon Waga (1739–1801)*, [w:] *Słownik historyków polskich...*, s. 541.

³⁹ J. Leleweł, *Dzieje Litwy i Rusi...*, s. 9.

⁴⁰ Tamże, s. 11–12.

⁴¹ Tamże, s. 16.

⁴² Tamże, s. 26–27.

Litwy w sposób zgodny z założeniami nowoczesnej historii, opierając się na odpowiednich regułach postępowania w celu dochodzenia prawdy, wyjaśnia przyczyny i podaje związki między faktami⁴³. Lelewel w konstruowaniu swojej wizji chrztu Litwy nie zasłania się w ukazaniu tego problemu zjawiskami mającymi charakter nadprzyrodzony, nadzwyczajny czy wręcz magiczny, gdyż wtedy zatraciłaby się historia. „Laickość, racjonalistyczno-empiryczne założenia historii Lelewel akcentował często w swych publikowanych rozprawach teoretycznych, a także podczas wykładów”⁴⁴, to zapewne prawda, ale czasami jednak dostrzegamy u Lelewela momenty, kiedy ulega emocjom. I tak np., opisując ciągle zagrożenie ze strony Krzyżaków, tworzy stereotyp znienawidzonego Niemca niosącego tylko wojnę, zniewolenie, śmierć, poddaństwo i niepokój, a ponieważ ta kwestia będzie przedstawiała się u jego następców podobnie, wnosimy, że to od Lelewela mogli zaczerpnąć ten wątek. Czy było to u Lelewela przejawem chęci odejścia od swoich niemieckich korzeni? Dziadkowie Lelewela pochodzili z Prus Książęcych i nosili nazwisko Loelhoeffel de Loewensprung. Babka Konstancja z domu Jauch pochodziła z Saksonii, ale ojciec Lelewela Karol urodził się w Warszawie i to jemu sejm przyznał polski indygenat. Wtedy zmienił nazwisko na Lelewel i ożenił się z Ewą z Szeluttów, szlachcianką białoruskiego pochodzenia, której matka z domu nazywała się Cieciszowska i pochodziła ze szlachty mazowieckiej. Pochodzenie babki zadecydowało, że Lelewel przybrał pseudonim „Mazur”⁴⁵.

Światopogląd Lelewela kształtowała głównie epoka oświecenia, która charakteryzowała się odejściem od postrzegania świata przez pryzmat religii, a oparciem się na racjonalnym myśleniu i nauce. Równocześnie Lelewel zwracał uwagę na fakt, że religia i polityka należą do „najznamienitszych i najważniejszych”⁴⁶. Religia jest również częścią kultury⁴⁷. Zdaniem Lelewela wzajemne relacje między polityką, religią a kulturą stanowiły nieodzowny czynnik periodyzacji dziejów. To właśnie te powiązania mogły decydować o związkach między ludźmi, państwami ich łączeniu się i dzieleniu⁴⁸. Takie podejście do ukazywania historii – bezstronne, bez uprzedzeń i bez jej fałszowania nie oznaczało jednak braku zaangażowania emocjonalnego historyka w badania procesu dziejowego. Bo przecież – jak zapisał M.H. Serejski, cytując Lelewela – historyka obowiązuje „ludzkość i zacność”⁴⁹. Lelewel przedstawiając rolę religii i Kościoła katolickiego

⁴³ Tamże, s. 22.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ S. Kieniewicz, *Joachim Lelewel...*, s. 21–25, M. Manteufflowa, *Karol Lelewel (1748–1830)*, [w:] *PSB*, t. 17, Kraków 1972, s. 25–26; S. Kieniewicz, *Joachim Lelewel*, Warszawa 1990, s. 5–6.

⁴⁶ J. Lelewel, *Jakim ma być historyk*, [w:] *Wybór pism historycznych*, oprac. H. Więckowska, Wrocław 1950, s. 33–34.

⁴⁷ B. Cygler, *Z wolnością mego sumienia*, Gdańsk 1999, s. 69.

⁴⁸ Tamże, s. 69.

⁴⁹ J. Lelewel, *Dziela*, t. 3, s. 43.

w historii ojczystej i powszechnej starał się przedstawić pozytywne i negatywne strony wpływu chrystianizacji na proces dziejowy. Uważał również, że nikt i nic nie może w jakikolwiek sposób wpływać na proces badawczy historyka bo liczy się tylko dążenie do prawdy⁵⁰. Pozytywnymi cechami przyjęcia chrześcijaństwa na pewno była rola, jaką religia odgrywała w rozpowszechnianiu kultury. Lelewel docenił wpływ religii, a co za tym idzie i Kościoła jako nośnika nowych prądów i idei, na rozwój pisma, szkolnictwa i oświaty „[...] fundowała (Jadwiga – dop. M. Ł.-M.) 1387 w Pradze czeskiej, przy tamecznym uniwersytecie kollegium, w którym po kilkunastu do nauk lub stanu duchownego sposobilo się Litwinów”⁵¹ oraz „z chrześcijaństwem pierwsze nasiona oświecenia”⁵². Ale krytykował niszczenie tego co stanowiło o autonomii ziem do tej pory pogańskich, niszczenie tradycji i kultury, która do tej pory funkcjonowała na ziemiach poddanych, procesowi chrystianizacji, duchowieństwo składające się z cudzoziemców, płacenie dziesięciny na rzecz Stolicy Apostolskiej, niszczenie w bezwzględny sposób wierzeń pogańskich i wszystkich tradycji i form władzy. Lelewel – co trzeba podkreślić – uważał, że na ziemiach pogańskich do tej pory funkcjonowała kultura rodzima, a z drugiej strony chrystianizacja nie była jedynym czynnikiem kształtującym kulturę w ogóle⁵³. Historia Litwy nie była najważniejszą częścią pracy naukowej Lelewela. Nie poświęcił jej też dużo miejsca w swoich tak licznych dziełach, ale sposób, w jaki opracowywał historię Litwy daje mu prawo do zajęcia ważnego miejsca w historiografii Wielkiego Księstwa Litewskiego⁵⁴.

Abstract

Joachim Lelewel – the concept of close relations between Poland and Lithuania

The key points of this article are to show the effects of closer relations among Poland and Lithuania, exerted by the christening of Lithuania accepted through the mediation of Poland. The basis to present the subject are the works of Joachim Lelewel, the first Polish scholar interpreting Polish history in accordance with the historiographical developments taking place in the European historical science.

Keywords: christening of Lithuania, Joachim Lelewel, Lithuania, christianisation

⁵⁰ B. Cygler, *Z wolnością mego...*, s. 153.

⁵¹ J. Lelewel, *Dziela*, t. 10, s. 162.

⁵² Tenże, *Polska wieków średnich*, Poznań 1851, s. 401; Tenże, *Polska dzieje i rzeczy...*, s. 307, 315.

⁵³ Tamże, *Dziela*, t. 3, s. 289–290.

⁵⁴ Tamże, *Dziela*, t. 10, s. 5.